

Вірші на похорон Сагайдачного. Невеличка книжечка, формату зошита (малого кварто), дуже рідка¹, затитулована: Вѣршѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его кор. милости Запорозкого. Зложены през инока Касіана Саковича, ректора школ кіевских в Брацтвѣ. Мовленны от его спудеов на погребѣ того цного рыцера в Кіевѣ, в недѣлю проводную року божого тысяча шестьсот двадцать второго”, зісталась нам єдиним літературним витвором Братської школи передмогилянської доби. Але, крім цього пам'яткового значення, має визначний інтерес як літературний твір і відбиття ідеології братських кругів свого часу. На 48 сторінках (восьми зшитках по 8 сторінок) вона містить згадані вірші — панегірик Сагайдачному і всьому Війську Запорізькому (40 сторінок), і в додатку два прозові взірці похоронних промов (вищезгадані 8 сторінок). Три дерев'яні гравюри — герб Війська Запорізького, портрет Сагайдачного на коні й малюнок морської баталії козаків з турками під Кафою — унікати в нашій старій графіці, прикрашують цю єдину в своєму роді книжечку. Місце видання не позначене, але, очевидно, це друк лаврський, маніфестація тісного зв'язку братства з його печерською митрополією й його протектором — Запорізьким Військом, якому ця книжка присвячена. З цих різних сторін вона вимагає нашої пильної уваги, власне її перша віршова частина.

Вона складається з 23 окремих віршів, зложених тим самим 13-тискладовим силабічним віршем з цезурою після сьомого складу, що звичайно годиться з закінченням слова (не розриває його).

Насамперед короткий віршик “На герб сильного єг. кр. мл. Війська Запорозького” (намальовано тут же козака з мушкетом), в тім же роді, як ми бачили по різних інших лаврських виданнях:

---

¹ Один примірник, дефектний, у Ленінградській публічній бібл., другий — повний у Московській (б.Румянцевській) публ. бібл. ім. Леніна. В цілості книжечка передрукована в додатках до “Исторії Київ. академії” Голубева, перед цим вірші — в “Кіевлянині” за 1850 р. Максимовича і недавно — в “Матеріалах до іст. книж. справи на Україні”.

Кгда мензства Запорозцов / крелеве дознали,
 Теды за герб такого / им рыцера дали,
 Который ото готов / ойчизнѣ служити,
 За вольность еи и свой живот положитьи.
 И як треба землею / албо тыж водою,
 Вшеляко он способный / и прудкій до бою.

Потім “передмова” (що може означати не так передмову в нашому розумінні, як властиво промову, як це слово й уживається) — “зацне силному войску его кор. милости Запорозкому: ласки божое, доброго здоровья и щасливого над неприятelmi отчизны звитязтва з несмертельной славы набыванем автор, от в Троици единого Бога зычит”. Це дуже інтересна похвала і апологія козацької свободи, в дусу козацьких домагань признання за ними шляхетських прав, з огляду на їх військову службу і оборону краю¹, короткий і виразистий панегірик козацьким заслугам для Речі Посполитої і осторога від тих різних проєктів на скасування козацтва, що тоді обертались між польською шляхтою і дебатувалися на соймах. Це таким чином чисто політичний памфлет в інтересах козацтва, що місцями говорить буквально словами “Протестації” київської ієрархії, виданої одночасно².

Вѣрность поданных против / пану то справует,
 Же им што найболшого / есть в людех дарует.
 Найболшую реч межи, всѣми сужу волность,
 Которой в стосованю уступает годность³.
 Того ми посвѣдчити могутъ всѣ створеня,
 Которыи з натуры прагнутъ свобоженя.
 Золотая волность: так еи называютъ;
 Доступити еи всѣ пилне ся старають.
 Леч она не каждому можетъ быти дана,
 Толко тым што боронятъ ойчизны, и пана.
 Мензством еи рыцерьѣ в войнахъ доступують,
 Не грошми, але крвю ся еи докупають.
 Войско Запорозкое волности набыло
 Тым, же вѣрне ойчизнѣ и кролюм служило.

¹ Див. вище, с. 17.

² Див. нижче, с. 210.

³ Гідність — в розумінню почесного соціального становища, уряду: свобода вища від якого-будь становища.

Кройники о их мензствѣ старые писали,
 Як они неприятелей ойчистых бивали:
 Морем, сухом, частокротъ пѣшо, и тыж конно,
 Хотяй ся неприятель их убирал збройно.
 Пламя то есть з насѣня оного Іафета,
 Который з Симом покрыв отчіе секрета.
 За Олекга, росского / монархи, плывали
 В чолнах по мору и на / Царьград штурмовали.
 Их то продки з росским ся / монархою крестили
 Владимиром: и в вѣрѣ / той статечне жили.
 При которой и они / так стоять статечне,
 Же за ню умирати / готови конечно.
 Бывали межи войском / тым князѣ и паны,
 С которых выходили / добрыи гетманы,
 Яким и тот их гетман, Петр Конашевич, был,
 Который справ рыцерских / дѣлностю всюды слыл.
 О войску Запорозком / кождый может знати,
 Як оно ойчизнѣ есть по / требно, уважати¹.
 Украина тым войском въцале заставае,
 А где Запорозцов нѣт, Татарин впадае.
 Свѣдками того суть (ох!) мѣста Подолскіи
 И край Подгорскіи, / аж тыж и Белзскіе,
 Где много поганин крѣве / християнской розлял,
 А живо позосталых / тых в неволю забрал.
 Козак, нѣ маючи нѣ зброи, нѣ шишака,
 Стигае татар, бы могл / допасти лошака
 Чинить здровю своему / часто одваженя,
 Бы толко неволник могл / мѣть высвобоженя
 Прото, которые бы / хтѣли вотовати,
 Жебы их знести албо / Туркови выдати,
 Теды певне в туюж бы як овцѣ, сѣть впали,
 Кгды бы своих сторожов псов волком выдали.
 Они ойчизнѣ нашой / суть обороною,
 От татар поганих и турков заслоною.

В другій половині автор звертається до козацького війська і нового гетьмана Олифера Голуба, виконавця волі покійного Сагайдачного, аби далі додержували тих прикмет, які тільки що дістали від нього такі високі похвали:

Але уж до вас мову / мою обертаю,
 Зацное рыцерство: всѣх / вас напоминаю:

¹ 14-складові вірші.

Абысте в вѣрѣ своей / святой мощно трѣвали:
 И вѣрность кролю пану / в¹ всем заховали.
 За которую волность / вам есть дарована,
 Же проч самого кроля / не маєте пана,
 От вшеляких податков / и судов волными
 Естесте. Заслугами / своими годными.
 Тую волность за клейнот / дорогій ховайте,
 Заслугами своими / еще причиняйте.
 И ты днешній гетмане, зацный Олефѣру,
 Щасливе справуй войском / тым а ховай вѣру
 Богу и народови тѣж христіанскому, —
 Чим будеш завше страшный племеню поганскому².
 И с тым рыцерством славы / доброй набывай,
 А мене в ласце своей зо всѣм войском ховай.
 Которому книжечку / тую офѣрую
 И под именем всего / войска в друк дарую.
 И што ся тут на славу / гетмана писало
 Петра Конашевича, / на вас ся стягало!
 Кгдыж Гетман не сам през ся, / леч войском есть
 славный,
 А войско тѣж гетманом / довод то ест(ь) явный.
 Гетман без войска штож ест(ь) / войско тѣж без него?
 Згола нѣчого не есть / един без другого.
 Реч кончати, творцу вас / Богу, полецаю,
 Щасливого звитязтва / завше вам жадаю.

Підписано: “Вашим милостям, моим велце ласкавым паном и добродѣом, всему рыцерству его кр. мл. Запорозкому. Унижоный и зычливый слуга и молитвенник многгрѣшный иннок Касіан Сакович, ректор школ Кііовских, сл(уга) б(ожий)”.

По цім ідуть характеристики покійного гетьмана і його портрет. Перший спудей (Стефан Почаський) описує високі прикмети небіжчика, підносить особливо його заслуги в визволенні невільників-христіян з поганських рук і при тім висловлює небезінтересну гадку, яка війна дозволена — оборонна, та, що *боронить* покривджених:

Есть для чого гайныи / слезы выливати,
 Сердцы, усты, и шатми / жаль свой освѣдчати:

¹ Очевидно, треба читати як *во*.

² 14-складовий вірш.

Бо ото смерть горкая невчесне порвала
 Славного¹ рыцера, с котрого похвала
 Кролю пану и Речи / Посполитой была:
 Бо его слава в многих / краях земных слыла.
 Славное войско годно / такого гетмана,
 Который пилне стерег чести своего пана.
 Умѣл мудре тым сильным войском керовати,
 Доброго любил, злого / зась звыкл был карати.
 Для тогож и звитязства / часто доказовал,
 Же карность с послушенством / в своем войску
 мѣвал.

Пилне он того стерег, бы война с христіаны,
 Христіаном не была / леч толко с поганы.
 Которых он водою / и сухом воевал,
 И плѣнных христіан / з моцы их выдирал,
 Слушне о том гетманѣ / каждый держать може,
 Же был правый гетман, дай му вѣчный покой Боже!²
 За велику собѣ мѣл то нагороду,
 Кгды з неволѣ вызволил кого на свободу.
 Кгдыж война для тых толко / причин мает быти,
 Себе от кривд и иных / так же боронити.
 О цный гетмане, славный / в людех по всѣ вѣки,
 Нехай тя приймет Христос / в небесныи лики.

Другий спудей (Петро Созонович Балика), покликуючись на Сенеку, пояснює, чим придбав покійний гетьман цю любов земляків: прирівнює його до афінського царя Кодра і до спартанського царя Леоніда, що наложили голову за своїх підданих, маючи на гадці смертельну рану Сагайдачного, що він дістав під Хотином:

Милость в сердцу падает, як мовит Сенека,
 Ведлуг времени праве / каждого человека.
 В потѣхах с приателем / сполне ся радуєт,
 А в противных зась речах спол з ним ляментуєт.
 Тая³ по своих милых / тескнить хоть нерада,
 Утративши милого / друга альбо брата.
 Тая великого нас / жалю наполнила,
 Кгды през смерть того мужа / от нас отдалила,

¹ 12-складовий вірш.

² 14-складовий вірш.

³ "Милость".

Который своим мензством / слынул въ¹ всѣх краях:
 В татарских, турских, навет / и в полночных странах.
 Не раз он громил орды / татаров на шлаках,
 И загоны их разил / в великихъ оршаках,
 Дознал моци рыцера / того турчин силный²
 В том тогорочном бою / як то был муж дѣлный.
 Же в малом почтѣ своих турским многим полком
 Менжне спирал, поганским розѣдлым волком³,
 За ойчизну межне ся / им заставляючи,
 Здоровя своего намнѣй / не охороняючи.
 Волѣл сам як Кодрус кроль в Атенах, в Греци⁴,
 Смерть поднять, бы ойчизна / толко была в цѣльѣ.
 Кгдыж лептѣй ест стратити / живот за ойчизну,
 Нѣжли неприятелю / достать ся в коризну.
 Кто бовѣм за ойчизну / не хочет вмирати,
 Тот потом з ойчизною / мусить погибати.
 Цный Сагайдачный волѣл / сам рану поднати,
 Нѣжли бы поганину христіан выдати.
 От которой раны / ото умирает,
 Але слава и мензство / его зоставает.
 Так як спартанского кроля Леонідеса,
 Который менжне кроля / воювал Ксерксеса.
 Шестьсот толко з собою / рыцеров маючи,
 Впал з ними Ксерксово войско рубаючи⁵ —
 Которого по пятькrotь / стотисячный было,
 Леч от шестех сот двадцать / тысяч го убыло.
 Тамже и тыѣ шестьсот на плацу zostали,
 Але ся живо поймать / нѣкому не дали,
 Которых мензство будет / так долго слынути,
 Поки в своих берегах / Нил будет плынути.
 Таким способом рыцер / славы набывает,
 Кгды ся з неприятелем / менжне потыкает.

Потім наступають два коротші моралістичні вірші — міркування з приводу смерті героя. В першій з них (“третій спудей”) висловлюється гадка про неможливість утекти від смерті — досить подібно до тих моралістичних псалм, які затрималися в народнім обороті до нинішніх часів. Розмір

¹ Очевидно, треба читати як *во*.

² На боці: В Волоших рок 1621.

³ 12-складовий вірш.

⁴ На боці: Юстинус, книга 2.

⁵ 12-складовий вірш.

той сам, тринадцятискладовий, але визначається тим, що цей силабічний розмір досить сходиться з синтактичною будовою в другім півстиху:

Попрожну фрасует¹ ся / всяк живый человек,
 Поневаж короткій / есть его на свѣтъ вѣк.
 Богатство, мудрость, слава, сила — все преходить,
 Нѣчогся трвалого / в мѣрѣ не находить.
 Што, можем в том рыцери / нашем оглядати,
 Же так не иначесть, / латво узнавати.
 Цили он не мѣл силы, / здоровья и грошій?
 Не был ли славный, менжный, на тѣлѣ хорошій?
 Цили не мѣл докторов на свою хоробу?
 Леч на смерть нѣт лѣкарства, отдається гробу.
 Человек як тѣнь, сон, трава, / як цвѣт увядает,
 Наг ся родит, наг сходит, все ся тут зостаєт.
 Видиш як мiр, и похоть з свѣтом преминаєт,
 А творяй волю божию вѣчне пребывает.
 Учѣмож ся чужими / приклады карати:
 Лакомства, и злых дѣл / пилне ся варовати.
 Кгдыж нѣчого спросного не внидет до неба,
 Поки ся не очистит / душа як потреба.

Друга вірша збудована в розмірі за схемою $\dot{\cup}\dot{\cup}\dot{\cup}\dot{\cup}/\dot{\cup}\dot{\cup}$, місцями згідно з синтактичними стопами, так що ці стихи і для нинішнього уха досить приємні; в інших цезура попадає посеред слова і робить стих доволі карколомним:

Идеш от нас гетмане милый,
 Коронѣ той велце зычливый.
 Крию облянй, пострѣлом турским,
 Кончиш живот выроком бозким
 Смѣле ойчизны боронячи,
 Здровя за ню покладаючи.
 Еднак потомным вѣком слава
 Вѣчная по тобѣ зостала.
 Котроись набыл своим мензством:
 З славным запорозким рицерством,
 Которогось вожем был славным,
 Непрiятелюм ойчизны страшным.
 Докончилось на земли бою,

¹ Клопочеться.

Отпочинь же в вѣчном покою.
 По тых земных трудах и працах
 Вытхни собѣ в горных палацах,
 Которых есь собѣ пожадал
 Добрыми дѣлы их набывал.

За цим ідуть сім віршів з “прикладями” того, як мудрі люди неустанно підтримували в собі пам’ять смерті, і восьма на подібну ж тему — неминучості смерті. Приклади ці зачерпнені з класичної старовини, з християнської легенди, з середньовічної історії. Думаю, що вони мусять покриватися з тими “проблемами”, що були зібрані в польській книжці Саковича, але, не маючи її під рукою, не можу в тім переконатися.

Наступає біографія Конашевича, доволі незручно розділена на дві декламації (тринадцятий і чотирнадцятий спудей). Не вважаючи на деякі риторичні прикраси і відступи, вона досить змістовна і служить головним, а властиво єдиним джерелом, з якого ми щось довідуємось про славного гетьмана. Автор описує його походження з Західної Галичини, його науку в Острозі, його діяльність у Запорозькім Війську, головні кампанії, ним відбуті; далі спеціально спинається на його щирості в вірі, заходах на користь “руської релігії”, описує відновлення православної ієрархії, останню, Хотинську кампанію, передсмертні розпорядження гетьмана і його смерть. Я наведу цю біографію цілу, розділюючи її на часті, відповідно до змісту, а не так, як розриває її на дві декламації автор:

Кто бы хтѣл достаточне / справы описати
 Петра Конашевича, / и на свѣт подати,
 Мусел бы у кгрецкого / поеты Гомера
 Зычить розуму, альбо / тыж у Димостена.
 Кторыи валечных / своих кгреков дѣи
 Выписали достатне, / яко по лінѣи.
 Леч нам трудно з оными / в розумѣ зровнати,
 Кгды-с мы таких в науках / прац не хтѣли мати.
 Еднак хоть простым рытмом, предся не замолчим
 Дѣльности того мужа в кратце приточим.
 А первой о его вам скажем уроженю,

По том в лѣтах молодых о его цвиченю.
 Уродил ся он в краях Подгорских Премыских,
 Выхован в вѣрѣ церкви Восточней з лѣт дѣтинских.
 Шол потом до Острога, / для наук уцтивых,
 Которыи там квитли / за благочестивых
 Княжат, которыи ся / в науках кохали,
 На школи маетностей много фундовали,
 Абы ся млодь в науках / уцтивых цвичила,
 Церкви и тыж ойчизнѣ / пожитечна была.
 Дай, Боже, бы тая там / фундація трвала,
 Жебы ся оттоль хвала / божія¹ помножала.
 Там теде Конашевич / час немалый живши,
 И наук в письмѣ нашом / словенском навыкши,
 Потом видячи ся быт(ь) / способным до мензства,
 Шол до Запорозкого / славного рыцарства.
 Межи которым през час / не малый жиючи,
 И рицерских дѣлностей / там доказуючи,
 Гетманом потом собѣ / войско го обрало,
 И з ним менжне Татаров / и Турков бивало.
 За своего гетманства / взял в Турцах мѣсто Кафу².
 Аж и сам цесар турскій / был в великом страху:
 Бо му чотырнадцать ти / сяч там люду збил³
 Катарги едины⁴ палил / другіи потопил.
 Много тогды з неволь / христіан свободил,
 За што го Бог з воинством / его благословил⁵
 Бо за найболшую нех / собѣ нагороду
 Почитает рыцер, кгда / кого на свободу
 Вызволит — за што грѣхов / собѣ отпушенье
 Одержит, а по смерти / въ⁶ небѣ вмещѣнье,
 Дознавал не поедин / крот турчин поганин
 Его мензства, и прудко / военный татарин.
 Повѣсть и Мултянська / я земля, и Волошин,
 Як их тот гетман з своим / рыцерством полошил.
 Досвѣдчил и Инфлянтчик / того войска силы,
 Кгда их тыи рыцеры / як траву косили.

¹ Читати, мабуть: божья.

² Задовгий стих.

³ Мабуть: забил.

⁴ Мабуть: едны.

⁵ Тут гравюра, що представляє здобуття Кафи, на боках її: Кафу воевал рок 1616.

⁶ Мабуть: во.

Полночний тыж край / будут памятати
 Долго его мужество, / бо ся им дал знати,
 Великого звиязства / там доказуючи,
 Мѣста и города их / мощныи псуючи.
 И завше он дѣлністю / своєю в то трафлял,
 Як бы без шкоды своих / неприятелюв достал¹.
 А кгда якого мѣста / в Христіанствѣ достал,
 Тады церкви в покою / оставляти казал².
 Смотрѣте як то гетман / был благочестивый:
 По звиязствѣ памятал / на стан свой уцтивый,
 Што му не належало, / того ся не тыкал,
 Замойского гетмана то он наслѣдовал,
 Который теж рыцерству / в Мултанѣх заказал,
 Жебы жаден з них церквам / кривды не выряжал.
 Не рыхло другій такій / повстанет Замойскій,
 Што бы умѣл рядити / так пюром и войски.
 Дознали-смы по смерти / его достѣ отмѣны:
 Воен домовых и тыж / посторонных без мѣры.
 Оттоль уважаймы, як / много на гетманах
 Добрых належит панству, / и на мудрых панах
 Леч я до своего ся / гетмана вертаю —
 Петра Конашевича, / и в нем залецаю,
 При мензствѣ вѣру его, / в которой статечне
 Трвал, заставляючи ся / за ню досыт³ сердечне.
 И завше з своим войском / кроля пана просил,
 Абы вѣру нашу свя / тую успокоил, —
 Офѣруючи ся му / тым хентнѣй служити,
 Кгдабы рачил релію / нашу успокоити⁴:
 Для которой между / особная война
 Дѣется межи людми / в панствѣ кроля пана,
 Кгдаж за вѣру готов есть / правый христіанин
 Умирати, а не дасть / ся привести⁵ до новин⁶.

 А кгда тую прозьбу кроль / з сенатором откладал:

¹ Задовгий стих.

² Тут автор між рядками виправдує Сагайдачного з його походів на Московщину: хоч він воював “христіянські” (розумій — православні) краї, але церков не чіпав.

³ Читати: достѣ.

⁴ Вспокоити.

⁵ Привесть.

⁶ Тут починає “четвертийнадцять” спудей.

Тым часом патріарха вчасне¹ к нам завітал,
 З землѣ Святой, мѣста / Іерусалима²,
 Отколы вышла на в весь свѣт / правдивая вѣра.
 Которого тот гетман / з войском наведивши
 В Кієвѣ и поклон му / достойный отдавши
 С православными³, почал / раду в том чинити,
 Жебы могли пастырей / православных мѣти
 В церкви своей, на мѣсцах / владыков унѣтов,
 Которых маєт народ / наш за езуитов.
 Кгдыж унѣяти з ними / единомудрствують,
 Всѣх подбити под владзу / папѣ усилюють.
 Обравши теды згодне / всѣ з людей духовных
 Честных мужей и в писмѣ / бѣглых, особ годных,
 Патріарсѣ святому / их презентовали,
 О посвяченя их на / владыцтва жадали.
 А кгда святѣйшій отец / з ексархом обачил
 Слушност(ь) в жаданю, особ / тых посвятити рачил⁴:
 Іова Борецкого / на митрополію,
 И владык на каждого / их епископію.
 Заставивши теды нам / святыню в Россіи,
 Святѣйшій патріарх, сам / ехал до Кгреціи.
 Которого тот рыцер / з Войском Запорозким
 Отпровадил в покою / к границом Волоским.
 Чинячи то за его / Кор. Мил.⁵ позволенем,
 И тыж войска Запорозкого повеленем.
 О якій там плач был, кгда / ся войско вертало
 Назад и з святѣйшим ся / отцем юж жегнало!
 Сердце их правѣ мдѣло / з набожного жалю

 В оном их з собою / ся в дорозѣ розстаню.
 Тую теды послугу годне отправивши
 И благословеніє войску одержавши,
 Вернули ся в покою до своих салашов,
 И ледво трохи вытхли, али Турчин нашол

¹ В сам час.

² Тут підчеркується мотив, повторюваний у тодішній релігійній публіцистиці: єрусалимський патріарх, хоч Київ не належав до його єпархії, мав право відновити тут ієрархію, бо з Єрусалима пішло все християнство.

³ Кома після “православными” — це належить до “поклону”.

⁴ Читалось: постити, як написано (під титлою).

⁵ І ці слова читались, видно, так, як скорочені.

З многолибным поганством на отчизну нашу,
 Юж назначивши своего до мѣст наших башу.
 Который в Запорозком войску хтѣл снѣдати,
 А в полском зась обозѣ мыслил обѣдати.
 Але Бог, в которого / моцы есть звиязство; —
 Додал моци нашему войску на поганство.
 Же хоть шестькровать неровно, предѣся утѣкали
 Турци пред нашими, кды на них натирали, —
 Снѣданя им посполу з обѣдом даючи,
 А на вечеру на честь до Плютона шлючи.
 Которой не хтячи другїи чекати,
 Ради неради назад мусѣли вступати.
 Дознал теды поганин моцы Ісус Христа¹,
 Которого блюзнили злыи его уста:
 Же наших священников хтѣл в плуг запрягати
 И в домах божих конѣ обещал ставляти.
 Але гордому все ся то вспак обернуло,
 Же мало што война з ним назад ся вернуло
 Так то Бог гордым завше звыкл ся спротивляти,
 Покорным зась и тихим благодать давати.
 И з наших хоть много там побитых и ранних
 Застало оружіем Турчинов поганных,
 Єднак если з сповѣдю шли на тую войну,
 Возмут заплату в небѣ за мужество гойну,
 Же за христіанскую кров ся заставляли,
 Ойчизны боронячи, кров свою выляли.
 На томже пляцу тот наш гетман пострѣленный

Прихал до Кіева наполы умерлый.
 Где розмаитых лѣкарств долгїй час заживал,
 На докторы от кроля самого кошт мѣвал.
 Бо ктож бы не зычил был такому гетману
 Здоровя, што вѣрне служит ойчизнѣ² и пану
 А кды тѣлу лѣкарство намнѣй не помагало³
 И овшем в болшую хоробу затыгало:
 Почал далей о душном лѣкарствѣ мыслити,
 Як бы от змаз грѣховных могл⁴ єи очистити.
 На которую плястры такіе прикладал:

¹ Так само.

² Треба: й.

³ Треба: не помогло.

⁴ Треба: ей.

Жаль и слезы гойныи за грѣхи выливал,
 Ку смерти ся от кильку недель готуючи,
 Сповѣдо и жалостю грѣхи ветуючи.
 Тайну¹ седмькrotь принял маслосвященія,
 Так теж тайны святого з ним причащенія,
 Маетность свою роздал едну² на шпиталь,
 Другую зась на церкви, школы, монастырѣ.
 И так все спорядивши, живота доконал,
 При церкви Братской честно в Кіевѣ похован.
 В котрое³ ся братство зо всѣм войском вписал
 И на него ялмужну значную отказал.
 С того гетмана каждый рыцер нех ся учит,
 Як бы тыж мѣл на свѣтѣ тот живот свой кончит(ь):

Ото он в вѣрѣ своей святой трвал статечне
 И ойчизны своей боронил тыж менжне
 И маетностью добре своею шафовал,
 Не на костки и карты и збытки обертал.
 Але, яко есь слышал, на речи добрыи,
 Души его по смерти барзо потребныи.
 Видѣл он и Лвовское братство, хот(ь) далеко, —
 Церков их в мѣстѣ надѣлил не ледаяко:
 Суму значную грошій до брацтва лекговал,
 А же бы науки там были, пилне жадал,
 И так от всѣх повсюду богомолье мает,
 За тым нех душа его в небѣ почивает.

По цьому коротке слово потіхи “до малжонки” (п’ятнадцятий спудей), “пожегнанье малжонки и войска”, прощання набіжчика з жінкою і з військом (декламація шістнадцатого спудея), наведу слова до війська, — хоч нічим не замітні:

Жегнаю ся из вами, славное рицерство,
 Над которыми мѣл-ем тоє преложенство.
 Если-м кого образил молю вас — простѣте,
 Всѣх моих вин и образ прошу запомнѣте,
 И просѣте за мене всѣ Господа Бога,
 Бы ми волная была до неба дорога.

¹ Треба: таину.

² Треба: єдину.

³ Треба: которое.

По цім декламація сімнадцятого спудея, місцями досить ефектна, але взагалі не витримане в урочистому настрою, останнє слово до покійного гетьмана і його епітафія:

Несмертельной славы / достойный гетмане.
 Твоя слава в молчаню / нѣкгда не зостане.
 Поки Днѣпр з Днѣстром много / рыбные плынути¹
 Будут: поты дълности / теж твои слынути.
 Не зайдеш в глубокое / нѣкгда запомнѣня,
 Анѣ ты лѣта пустят в долгое молчѣня.
 Бо если выхваляет Крещія Нестора,
 Ахиллеса, Аякса, а Троя Гектора,
 Атенчикове славят кроля Периклеса,
 И славного одного з ним Темистоклеса,
 Рим зась з смѣлости своего хвалит Курциуша
 И з щасливых потычок славит Помпеюша, —
 Теды теж и Россія Петра Сайдачного
 Подасть людем в памятку вѣку потомного
 Абы его послугы крвавыи всѣ знали
 И пред народы годне его вспоминали:
 Же то его в том долѣ тѣло есть покрыто
 И на нагробку слова такіе вырыто:

“Тут зложил запорозкій гетман свои кости
 Петр Конашевич, ранний в войнѣ для волности
 Отчизны-кгда нанѣ турцы мощно натирали
 И пострѣлов смертельных килька му задали.
 Которыми зраненый, живота доконал,
 Вѣры Богу и кролю и войску доховал.
 И умер, боронячи мира ойчистого,
 За што узыч му, Творче, неба вѣчистого,
 Як ревнителю вѣры благочестивои:
 В которой был выхован — з молодости своеи².
 Року тысеча шесть сот двадесять второго,
 Погребен в монастыри брацтва Кіевского,
 На который тысячій килка офѣровал, —
 А же бы там науки фундовано, жадал.

Нема що говорити, як це закінчення епітафії — чиста

¹ Цей “многорібний” епітет значно понижує ефект піднесеного слова. Так само і даліше накопичення класичних імен.

² Мабуть: свои.

січена проза — мало має в собі поетичного, але вона в душі схоластичної піітики. Нагадати аналогічну автоепітафію Юрія Кониського.

По цім такий самий січений і нічим не інтересний віршований трактатець “В гетманѣ якіи цноты маюот быти” (декламація вісімнадцятого спудея) і дещо інтересніше, як не з поетичного, то з історичного становища — похвальне слово Запорізькому Війську; за його заслуги взагалі і спеціально за відбуту Хотинську війну (декламація дев’ятнадцятого спудея):

О Запорозком войску кто писма читает,
Тот им мензство и славу хот(ь) не рад признает,
Бо завше в нем такіе рицери бывали,
Што менжне неприятелей¹ ойчистых бивали.
И жадное рицарство в нас не есть так славно,
Як Запорозское, и неприятелюм² страшно.

Скутком самым, ах Боже, не дай дознавати!
Без них як много войска легло, досыть знати,
В Волошех тыми часы, за княжат и панов,
И за самых велможных коронных гетманов³.
Многіи там рицери на пляцу zostали,
Сердца поганам против христіан додали.
Ба и в так рочной войнѣ⁴ Бог вѣсть як бы было,
Кгды бы Запорозкое войско не прибыло.
Которое с коронным войском обок ставши,
Менжне поган разило, / в помоч бога взявши.
Оттоль вѣдаймо, чого / згода доказует:
Домы, панства и царства вцале заховует!
Дай, боже зьгуду межи / всѣми христіаны,
И звитязство христіанским⁵ царом над поганы.

По цім “Епілог — смертю пораженного до живых”, декламація про неминучість смерті — широко розповсюджена тема, з котрою мали ми нагоду познайомитися в т. IV,

¹ Читати: неприятелей.

² Читати: неприятелюм.

³ Автор має на гадці погром польського війська під Цецорою 1620 р.

⁴ Хотинській.

⁵ Христьянским.

дуже близько підходить до неї, місцями впадає в гумористичний тон:

Юж му в тот час не радить / Кгален з пѣкгулками,
 Анѣ поможет мудрый / доктор з сыропками,
 Юж прожное лѣкаров всѣх будет старанье,
 Кгды смерть учинить межи гуморы мѣшанье.
 Юж в тот час скрынѣ с талярами,
 Нѣ шкатулы важныи с португалами¹.

І нарешті — коротке післяслово автора “До чителника”, додане в друку, іншого розміру (7 + 7):

Ласкавый чителнику, / штось тыи вѣршѣ читал,
 Прошу, жебысь гетмана / того не запоминал:
 Уважаючи его / ку ойчизнѣ зычливість
 И ку церкви Христовой набожную жарливість.
 Так тыж автора вѣршов / тых ласкаве споминай,
 А в чом погрѣшил, тое / приятелски покривай.
 И если то от него / вдячне будеш пріймати,
 Теды тя объцует / чим болшим вчествовати.

Як бачимо, автор дуже рідко де підіймається до того, що справді можна б назвати поезією: де-не-де блищать її промінчики, поза тим це тільки січена, римована проза. Але це загальна хиба тодішньої шкільної піітики, як я то підносив вище. Серед інших утворів її “Вірші” Саковича належать до кращих з літературного погляду і *дуже цінні* — з історичного.

За віршами, як я вище зазначив, наступає “Матерія для учиненія подяковання при погребѣ якого зацного чловека — которой может зажити тот, кто будет подяковане от повинных чинити — мало што придавши албо унявши ведлуг приличности особы змерлой” і такий взірець, як “От гостей зась до потомков позосталых может кто на тот способ мову учинити”. Ті ж загальні риторичні місця, підпущені місцями класичними прикладами, як і в вищенаведених віршах. Безсумнівно, вироблення таких шаблонів і укладання за ними різних “орацій” і “декламацій” на зада-

¹ Золотими.

ну тему служило в ті часи одним з головних предметів занять “спудеїв” вищого відділу наших “латинських шкіл”, як це бачимо пізніш. Книжечка Саковича тому доказом. Часи його ректорства могли бути розквітом цього риторства в Київській школі.

Взірцем для нього було риторство польське. В даному випадку ми в щасливому положенні, — можемо рівняти взірці, давані київському студентству його професором, з тими взірцями, які він давав перед тим школярам польським на підставі того, чого сам навчився в академії Замойській і Краківській. Прошу порівняти оці дві взірцеві промови: “Похоронна мова від гостей до потомків” (з “Problemata”, в перекладі):

“Коли чоловік родиться на світ, можна йому придавати всякі епітети урядів, гідностей, наук і ремесел. Себто можемо говорити, хоч би і в далекій можливості, що може він бути ученим, може бути доктором (богословом), капланом, біскупом, а навіть і самим папою. І в світських стані можна говорити, що буде райцею, бурмістром, жовніром, ротмістром, гетьманом і самим королем. До всіх тих суб’єктів, кажу, може таке віщування прикладатись у формі правдоподібності, про саму тільки смерть не може прикладатись така форма. Бо за дурного вважали б усі, коли б хто-небудь відізвався з таким питанням: чи може чоловік, народившись, померти або — чи може бути смертельним. *Не може* бути смертельним, а власне *єсть смертельний*. Скорше його можуть поминути вищезгадані уряди і гідності, але смерть певно не мине. Гарно то висловив поганський чоловік Сенека (полатині і потім переклад): “Перед такою змінністю цього світу нічого нема певнішого над смерть. Вона обертає глину тіла нашого в порошок, попіл, можна сказати, в ніщо. Вона не перебирає між паном і мужиком (kmiotkiem), між багатим і убогим, між ученим і простаком. Не лякається ушикованого до бою війська, не стидається біскупської інфули, не вважає на найвищих і наймогутніших королів і монархів, не має милосердя ні до божих слуг, ні до побожних ченців, ні над найменшими дітьми, але всіх гострою косою, прудкою стрілою косить, стріляє і під владу свою підбиває. Не допомгла нічого мудрість Соломонові, багатство Крезові, мужність і сила Самсонові, краса Авесаломові (що золоте волосся мав), — навіть і тим еремітам їх

побожність нічого не допомогла: аніж не могли спротивитись її силі, повалила всіх і землю накрила. Над самою тільки душею не має вона цього права смертності, бо, обернувши тіло в порошок, душу полишає безсмертною або в радості, або в смутку вічнім. Бо який хто собі візок приготує, живучи на тім світі, таким повезуть його по смерті — куди його вирок божий справить.

Такий закон суворий немилосердний виконала смерть над милим нашим приятелем (або сусідом) славної пам'яті, паном N, розлучивши душу його від тіла, а зарозом відлучила його і від жінки, від діток, і від усіх приятелів і родичів, і від усього маєтку. Справді дивне і жалісне відлучення: від усього бути віддаленим і відлученим і йти до таких країв, з котрих ніхто не вертається, де інша земля, інші закони, інші обивателі. Щасливий, тричі щасливий, хто опиниться в землі живих, між приятелями божими! В тім числі дай, Боже, і тому нашому небіжчикові знайтися. Бо і нема сумніву, що він між вибранцями божими може знаходитись — поскільки показував діла (вл. овочі) доброго християнина. Не виходив убогий із його дому з порожніми руками. Не відмовив нещасливому чоловікові своєї розумної поради. Не скаржився слуга за затриману плату. Не випередив його ніхто до служби божої. Не обминав він оком і убогого школярика, що кричить: *pauperibus!* Не згадую, як часто він столи свої капланами і слугами божими обсаджував. Мовчки промину миле його відвідування шпиталів, уділювання кошту на оздобу дому божого і фундування школи. Пощо буду афінянина в Афінах¹ вихваляти — нехай то зістане відомим самому Богові...”

А от український взірєць з додатків до віршів на похорон Сагайдачного на ту ж тему:

“Милостивыи Панове! Христіанская повинность есть с плачушими ся плакати: и з веселящими веселити. И овшем ведлуг мудреца: лепше есть ити в дом плача, нѣжли в дом веселія. Зачим и мы ачколвек зычили бы смы собе рачей были в потѣшнейшом а не так в жалосном актѣ служить так змерлому славной памяти небожчику его мл. п. отцу

---

¹ Хвалити доброго перед такими ж добрими — компліменти присутнім.

в. М., яко в. м. нашим мил. паном, — але иж ся так найвышему монарсе Богу подобало, в которого моци есть живот и смерть. За которого выроком постановлено есть всѣм родячим ся раз умирати. Который бовѣм есть человек, который бы поживши не мѣл узрѣти смерти? А иж такую кондицію вшистки на тот ся свѣт родимо, же часу своего мусим з него уступити, прото кто назбыт оплакивает смерть людскую, штож прощу чинит толко иж оплакивает, же ся человек смертельным народил!

Смерти зась так великая потуга есть, же праве на вшиток родзай права свои простягает, и жадной речи так твердой, и окрутной нѣмаш, як смерть. Есть чим преломиш мрамур, есть чим можеш зъмягчити діамант. Леч нѣчого такого не найдеш, чим бысь могл преломити и зъмягчити смерть. Для той теды причины терптиве мает быти зношна, частю, же трудно ся ей ухоронити, частю — же вшитким есть посполита.

Не хочу тут вспомянати много прикладов людей поганских, которые вѣрою правдивою, яко мы, освѣчены не бывши, и надѣи о з мертвых встаню и пришлом животѣ не мѣвши, еднак в оплакованью смерти своих пріателей мѣры не преходили, албо мало ся што и фрасовали. Феямона оного славного вспомнѣм собѣ годный по всѣ вѣки въспомненя голос. Который взявши вѣдомость о смерти сына своего рекл, вѣдалем жем смертельного был зродил. Периклес гетман афинейскій, не так вымовою, яко мензством умыслу славный, тот в четырех днех пострадавши двоих сынов, еднак неотмѣнною тварю піенкную предмову о речах рицерских до люду учинил. Ляцена, една пани спартанская, кгда ей ознаймено, же сын ей на войнѣ забитый, мужеским сердцем отповѣдала: для тогом его, мовить, зродила, абы был который бы за ойчизну смерть поднял.

Але на штож маю припомянати поганскіи приклади, кгдаж своих домовых христіанских досыть маем. Надто кгда уважым у себе щастя, до которого умерлыи, честно тут жившіи, отходят. Далеко стан житя их лѣпшіи над наш быти осудим; з смертю бовѣм вшистки того живота фрасунки и клопоты, закончивают. Якож и тот наш ми-

лый пріятель и сусѣд закончил. Которому на отдане тоєи остатней послуги (отложивши на сторону всѣ sprawy и забавы нашѣ) ведлуг повинности нашей христіанской мертвого до гробу опровадити и пріязнь нашу пріятелскую в заживаню сполного жалю з в. милостями освѣдчити ставили смы ся. Уважаючи его противко Речи Посполитой заслуги и ку нам вшитким пріятелское и сусѣдское захованье. Гдыж он не толко своих кровных, повинных, але и обцых пожитку, славы, годности перестерѣгал и радою доброю здоровою, и мудрою, которою от Бога был обдареный, вдов, и сирот в утрапеню их ратовал, и жаден ся на его радѣ не ошукал¹. Яко зась хвалы божеи был помножителем церквій, монастыров, школ, шпиталюв, албо тыж яких мѣстских и публичных будынков фундатором, свѣдчат о том мѣстца тыи которыи он панским своим коштом фундовал, подавал, украшал (если так есть укажи што колвек с тых) за што вшитко от людей вѣчную похвалу и памятку, а от Бога в небѣ нагороду възмет, учинки бовѣм его идут за ним и указуют житіа его. Же он не сам собѣ жил, але часть уроженя его, ойчизна собѣ к услугованю брала, часть родичѣ часть пріятелѣ, часть убогіи, а часть подобно болшую церков божіа, на помноженя хвалы своей святой обертала. Для тогож слушне таковых смерти жаловати маем. С которыми так великіи податки уступают, и гды бы можнаа реч дорогобы-смы откупили, жебы ся знову к нам могл вернути. Але яком вышше припомнѣл: же вшитки тоєю кондыцією на тот свѣт родим ся, же часу своего мусим з него уступити. Прето трудно з богом и з натурою валчити, и овшем тых умерлых братій повинных; и сусѣдов наших погрѣбаючи, свою тыж смерть припоминаймо, до неи ся в час христіанско приготовляймо”.

---

¹ Буквальне повторення польського взірця: Nie szukał się utrapiony człowiek na jego zdrowey radzie.